

Hagestanksopp *Mutinus ravenelii* i Østfold, utbredelse og økologi

J.INGAR I.BÅTVIK

Båtvik, J.I.I. 2000. Hagestanksopp *Mutinus ravenelii* i Østfold, utbredelse og økologi. *Natur i Østfold 19(1)*: 70-76.

Hagestanksopp kommer opprinnelig fra Amerika, men ble oppdaget i Europa omkring 1940. I Norge finnes de eldste innsamlinger fra Rygge i 1954, men en ble først klar over arten i 1975. Totalt finnes per i dag 37 kollektorer av hagestanksopp ved våre museer, de fleste fra Østfold. I fylket er arten kjent fra 18 lokaliteter, ikke alle med tilhørende belegg. Hagestanksopp er knyttet til hager, plener og vekstbenker. Det er sannsynlig den er kjent fra flere steder i fylket, men så langt mangler vi gode opplysninger om dette.

J.Ingar I.Båtvik, Tomb, 1640 Råde, e-post: ingar.batvik@hiof.no

Innledning

Stanksopp er sopp som de fleste sopp-plukkere eller andre turfolk har et forhold til. Har man ikke sett slike før, gjør de første en opplever et inntrykk som man senere ikke glemmer så lett. Det er først og fremst lukta som utgjør det sterkeste inntrykket i alle fall i første omgang. Senere oppdager man likheten med det mannlige kjønnsorgan, og som gjorde at Linne selv ga den vanligste stanksoppen vår det latinske navnet *Phallus impudicus* som betyr den uforskammete stive penis. En kan vel bare spekulere på hva folk som sluttet seg til signaturlæra (læren om at f.eks. nyreformete blad hjalp mot nyrelidelser, gule blomster mot gulsott, osv) måtte mene denne kunne benyttes til, men en viss peiling kan vi nok ha.

Studerer man stanksoppen ytterligere kan man lett bli fascinert av dens sporespredning med åtsel-fluer (derfor den råtne lukta), dens raske utvikling fra hekseeegg til ferdig utviklet fruktlegeme, og til dens sammenfall, gjerne fra timer til et døgn senere. Forsøker man for eksempel å få et bilde av en stanksopp i fullt utviklet skrud, har man kort tid på seg før nedbrytningsprosessen får tak og den blir lite fotogen. Det er gjerne snakk om få timer, jfr. Ryman & Holmåsén (1984:580).

Hekseeget kan spises

Den stygge lukta av stanksopp gjør at en neppe kommer på å smake på slikt. Den store hvite foten, hekseeget (fig. 3), er imidlertid meget smakelig, vel og merke før soppen (reseptaklet) skyter i været. Egget består av en indre geleaktig hinne (endoperidiet) og en ytre, tørrere hud (eksoperidiet). Det smaker reddik av den. Tynne skiver kan gjerne snittes av og spises rå ute.

Stanksopp i nærheten gir seg lett tilkjenne på grunn av lukta, og da kan det ofte være en finner hekseeegg ikke langt unna den illeluktende modne soppen. Den vanlige store stanksoppen er ofte ikke så vanskelig å finne langs kysten i fuktige løv- eller barskogslier gjerne i kratt over sandholdig jord. Om de andre stanksoppene i Norge har spiselige hekseeegg, kjenner jeg ikke til. Disse er i alle fall mindre og dermed mindre attraktive å spise.

Flere arter stanksopp i Norge

Fram til 1950 var bare to ville stanksopparter kjent fra Norge, nemlig vanlig stanksopp *Phallus impudicus* og dvergstanksopp *Mutinus caninus*. Ytterligere en art stanksopp, *Lysurus australiensis*, var kjent fra et tomatgartneri på Finnøy i Rogaland i 1942. Denne ble opprinne-

lig identifisert av Jørstad (1944). Soppen har senere fått navnet *Lysurus cruciatus* som regnes som gyldig navn på soppen (se liste over godkjente soppnavn i Norge på <http://www.toyen.uio.no/botanisk/sopp>).

I de to-tre første år på 1950-tallet ble to arter til kjent fra familien stanksopp (Phallaceae), nemlig sandstanksopp *Phallus hadriani* og blondestanksopp *Dictyophora duplicata* (Eckblad & Wischmann 1953). Den sistnevnte er senere ført til slekten *Phallus* under navnet *P. duplicatus* (jfr. listen på internett). En viktig forskjell på slektene er at hos *Phallus* er sporemassen fordelt på en klokkeformet, løstsittende, nettmasket hatt, mens hos slekten *Mutinus* forekommer den illeluktende sporemassen i øverste del av selve stilken (Eckblad & Wischmann 1953).

Hagestanksopp oppdaget i 1975

I 1975 var daværende konservator Gro Gulden og senere sopp-professor Klaus Høiland på tur til Halden hvor de ble forevist en liten stanksopp som til nå var ukjent i Norge. Den var rosa av farge på stilken (reseptaklet), karminrød på sporemassen (gleba) og spesielt illeluktende (Høiland 1977). Denne viste seg å bli den første identifiserte hagestanksopp i landet. Den minnet mest om dvergstanksopp *M. caninus*, men denne er mer lysbrun med svart sporemasse i toppen. Nå er dette karakterer som ikke bevares på tørket herbariemateriale, og oppdagerne kjente behov for å sjekke alt herbariemateriale av dvergstanksopp med tanke på forveksling med hagestanksopp som ingen tidligere hadde vært oppmerksom på. Ganske riktig, flere av innsamlingene viste

Fig. 1. Hagestanksopp fra plen på Jeløy 8.1998. Foto: Anne Rising (= A. H. Lindquist)

seg å være hagestanksopp identifisert på sporestørrelse og fasong (Høiland 1977).

Har vært her siden 1954

Det eldste herbariebelegg av hagestanksopp i Norge viste seg å være fra Rygge i Østfold fra 1954. Materialet er dårlig, men det er trolig denne arten som ble funnet der. Senere, i 1957, ble den påvist både i Sarpsborg og i Svelvik i Vestfold, senere også i Farsund i Vest-Agder i 1960. For alle disse kollektene foreligger enten umodent eller sparsomt materiale, slik at identifikasjonene mangler helt sikre observasjoner. Senere viste den seg i et gartneri i Trondheim i 1965 (Høiland 1977). Sjekker vi antall innsamlinger av hagestanksopp (<http://www.toyen.uio.no/botanisk/sopp>, oppdatert 20.12.1999), finner vi 37 kollekter fra Norge med følgende fordeling: Akershus (5), Aust-Agder (1), Buskerud (1), Oppland (1), Oslo (5), Sør-Trøndelag (1), Telemark (2), Vest-Agder (2), Vestfold (5) og Østfold (14). Det er altså i Østfold som hagestanksopp har fått det beste fotfestet. Hagestanksopp oppgis å være totalregistrert slik at vi må regne med at alle innsamlingene ved museene er med.

Opprinnelig amerikaner

Hagestanksopp er opprinnelig en amerikansk art. Arten ble beskrevet av Berkeley (1855) for nesten 150 år siden. Til Europa ble den først sikkert oppdaget i 1942, men dårlig materiale av en ukjent stanksopp var innsamlet i 1937 (Ulbrich 1943). Typisk for denne stanksoppen er at den trives i godt gjødslet, åpen jord. Høiland (1977) påpeker det påfallende i at hagestanksopp bare forekommer i hager eller parker, langs veikanter, på plener eller i vekstbenker, altså utelukkende der mennesker har bearbeidet og gjødslet jorda. Det er det samme inntrykket vi sitter igjen med i dag etter ytterligere funn av hagestanksopp. Mange av funnene er knyttet til hageplanter vi sjelden finner forvillet, og det er vel sannsynlig at hageplanter med klump er en viktig spredningskilde. I alle fall er dens norske navn velvalgt.

Østfold-funn

Som nevnt ble den først oppdaget i Rygge i 1954 etter en revisjon av stanksoppmaterialet ved våre museer. Dette er således det eldste materialet vi har av hagestanksopp i Norge. Det var en ikke ukjent lokalbotaniker, Aslaug Weydahl, som først sendte et eksemplar til museet. Hun har også gjort andre oppsiktsvekkende førstefunn, som f.eks. trådbregne *Pilularia globulifera* fra Vansjø og stautstarr *Carex acutiformis* fra Våler, jfr. Båtvik (1992). Funnet av stautstarr er forøvrig det eneste kjente i Østfold.

Jeg stiftet bekjentskap med hagestanksopp i 1998 i Skjeberg og fikk interesse for å samle det som var kjent av hagestanksopp i fylket. Jeg gikk ut med ønske om tilbakemelding i Natur i Østfold 17(1/2):24. Responser etter dette var ikke stor, men de få tilbakemeldinger jeg fikk, er inkludert i denne oversikten. I tillegg har jeg ved flere anledninger fått beskjed om funn av hagestanksopp (fra folk i ulike hagelag i fylket), og som senere skulle sende meg flere detaljer, uten at jeg så langt har sett mer til dette. Slike rykter har jeg holdt unna denne oversikten. De får bli med ved en senere anledning, men det er ganske sikkert at hagestanksopp er mer vanlig enn den nedenstående fylkesoversikten viser.

Oversikten er satt opp i alfabetisk rekkefølge etter kommunenavn. Den bygger på herbariematerialet lagt ut på internett (<http://www.toyen.uio.no/botanisk/sopp>) arten er totalregistrert fram til 20.12.1999, på oversikten gitt av Høiland (1977) og på egne funn og mottatte opplysninger jeg har festet lit til. Lokalitetene og status er supplert med de opplysninger jeg senere har klart å skaffe fram, enten ved kontakt med finnerne, eller med deres etterkommere eller bekjente.

De geografiske koordinatene som følger beleggene på internett, er oftest svært upresise. Disse er nevnt i den løpende tekst slik som i soppdatabasen (<http://www.toyen.uio.no/botanisk/sopp>). Jeg har forsøkt å angi disse med langt høyere presisjon, oftest som et resultat av besøk på de lokaliteter som er nevnt med adresser eller med

rettledning fra personer som kjenner lokalitetene. Slike forbedrede koordinater er angitt til slutt under hver lokalitet. Som vanlig er to koordinat-systemer i bruk. Svart rutenett, ED 50, er angitt bare med (50), mens blått rutenett, WGS 84, er angitt med (84).

For oversiktens skyld er funnene også vist på et eget Østfold-kart (fig. 2).

Lokalitetsliste

1. Askim. Midt i byen, i hage på plen; årlig siden 1989. UTM(84) PM 20-23,05-08. 8.9.1994. Vigdis Ihlebakke. (Det.: G. Gulden). (O-F70003). V. Ihlebakke forteller at soppen ble funnet i Henstadkollen ca midt mellom travbanen og Askim stasjon. Hun har ikke besøkt stedet siden beleggsdatoen og har heller ikke hørt mer om dens forekomst der (meddelt 30.3.2000). UTM(84) Ca. PM 233,076.
2. Eidsberg. Hotvedt sør for Mysen. UTM(84) PM 30,02. 15.10.1967. Knut Frøyset. (Det.: Cfr. *M.r.* G. Gulden 13.6.1997). (O-F83713). Hotvedt gård, hvor det er sannsynlig at funnet ble gjort, ligger på UTM(84) PM 303,020.
3. Halden. På gressplen i hage. UTM(84) PL 35-38,55-57. 22.9.1966. Ruth Daldorff. (Det.: K. Høiland 12.2.1977). (O-F83737). Etterkommere av R. Daldorff kan fortelle at hun bodde i Rødsbakken 5. UTM(50) PL 357,563.
4. Halden. Idd, Lilja. UTM(84) PL 39,56. 23.10.1966. Leikny Fladeby. (Det.: K. Høiland 12.2.1977). (O-F83739). Lilja gård, hvor det er sannsynlig at funnet ble gjort, ligger på UTM(50) PL 391,565.
5. Halden. Ringveien 16, i blomsterbed. UTM(84) PL 35-38,55-57. 22.6.1969. Molla Espeland. (Det.: K. Høiland 12.2.1977). (O-F83740). Her skal det finnes et brev fra innsenderen til museet. Jeg har ikke sett dette. Ringvn. 16 ligger på UTM(50) PL 354,564.
6. Halden. Parken til Rød herregård. UTM(84) PL 35-38,55-57. 15.9.1975. Gro Gulden & Klaus Høiland 329/75. (O-F83738). "Soppen ble opprinnelig forevist oss av soppkontrollør Hilda Hansen" (Høiland 1977). Parken tilhø-

- rende herregården på Rød har UTM(50) ca PL 355,562.
7. Halden. Kjærlighetsstien, ved gjerde på feit jord med *Alnus glutinosa* (svartor) omkring; rosa reseptakkel, olivengrønt gleba; lukt av musepiss eller som metylamin; i mengder. UTM(84) PL 35-38,55-57. 18.9.1975. Klaus Høiland. (O-F83736). Jeg har dessverre ikke fått tak i K. Høiland med spørsmål om han kan huske mer om dette funnet, men Kjærlighetsstien i Halden ligger ved UTM(50) Ca. PL 355,562.
 8. Halden. Rødsveien 41, i hagen. UTM(84) PL 35-36,55-56. 8.1980. Synøve Jakstad. (Det.: F.-E. Eckblad). (O-F83741). Rødsvn. 41 har UTM(50) PL 354,565.
 9. Halden. Ca 1,5 mil fra Halden sentrum. UTM(84) PL 35-38,55-58. 13.9.1985. Ekskursjon/sopptreff. (P-F45426). Jeg har ikke klart å skaffe fram flere opplysninger om dette treffet og hvor funnet ble gjort (aktuelle personer var bortreist). Funnet er derfor for upresist til at det kan stedfestes på kart. Angitt UTM-koordinat er i alle fall gal om en skal 1,5 mil utenfor Halden slik det opplyses vedr. funnet. Det kan være 1,5 km som menes, men dette mangler bekreftelse.
 10. Halden. Brødløs, i hagen i gressplen mot granhekk i Liumveien 8. 1984. Roy Nordbakke (meddelt 1999). UTM(50) PL 362,583.
 11. Moss. Jeløy, i hagen i Skogbrynet 21, omtrent 30 meter sør for Orkerødparken; godt, artstypisk foto finnes. 8.1998. Anne Rising (= A. H. Lindquist) (meddelt 1999). UTM(84) NL 926,905.
 12. Rygge. Lunde, i fem år gammel gressplen på sandjord mot syd. UTM(84) NL 90-99,75-89. 14.8.1954. Aslaug Weydahl. (Det.: Cfr. *M.r.* G. Gulden 13.6.1997). (O-F83712). A. Weydahls nevø, Knut Magnus W. kan fortelle hvor lokaliteten lå: UTM(84) NL 964,870.
 13. Rygge. Varnaveien 57. UTM(84) NL/PL 99-00,83-85. 9.1976. Bodil Kjær. (Det.: K. Høiland 12.2.1977). (O-F83742). Eiendommen

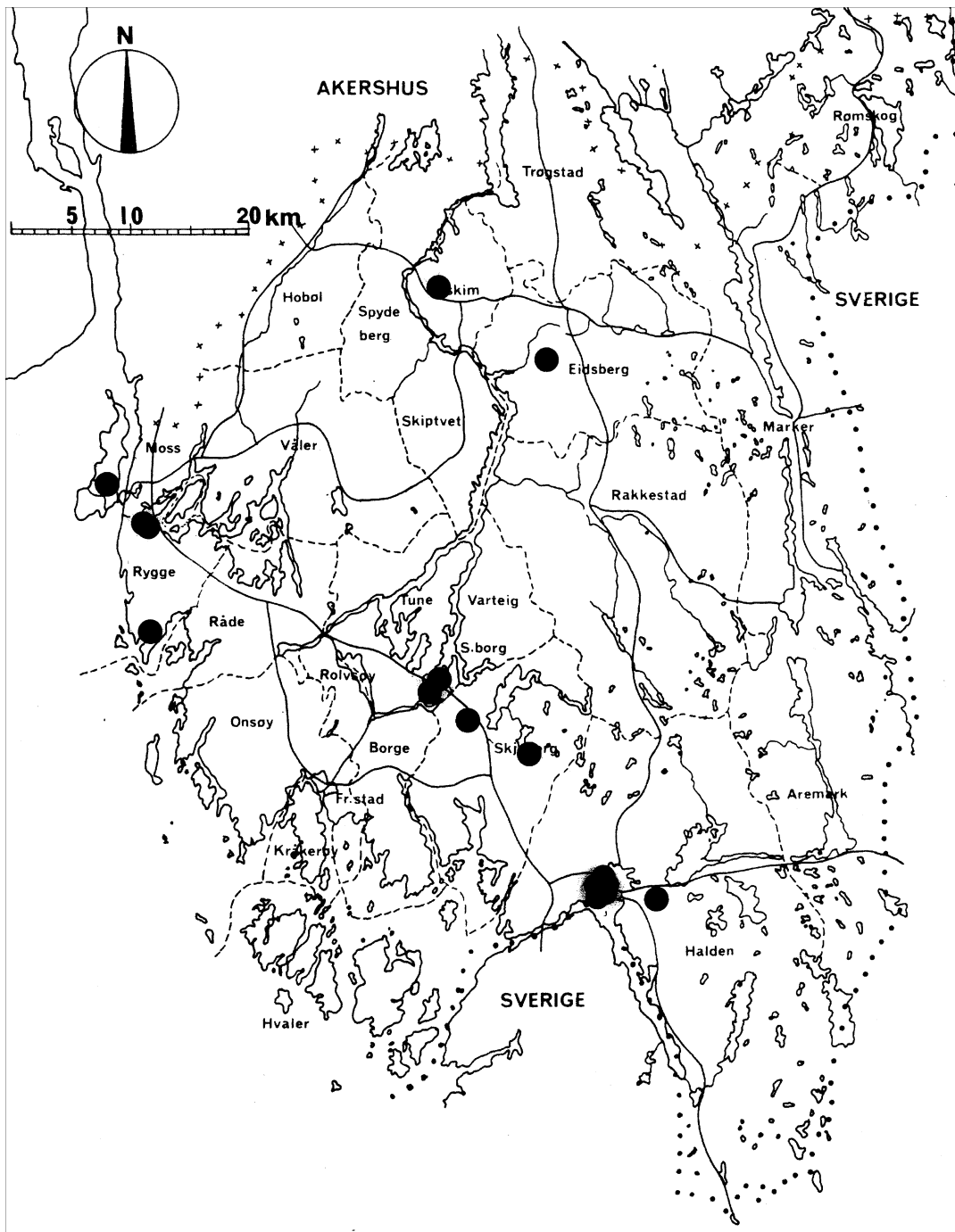

Fig. 2. Utbredelsen av hagestanksopp i Østfold. Kartet viser 17 lokaliteter, men flere av disse ligger nær hverandre. En lokalitet er for upresis til å lokaliseres på kart.

- er i dag borte da det er bygd flere større forretningsbygg i området. Den lå på UTM(84) NL 958,873.
14. Rygge. Larkollen, Lystringsmyr 7. UTM(84) PL 20-22,72-74. 15.10.1997. H. C. Reier. (O-F85492). Funnet ble sendt inn av Hans Christian Reier. Soppen ble sett her også i 1998, men ble ikke funnet i 1999. Den vokste mellom noen steinheller, relativt tørt nær et blomsterbed, men ikke i bedet (Pia Reier meddelt 30.3.2000). UTM(84) NL 955,784.
 15. Sarpsborg. I byen, UTM(84) PL 20-22,72-74. 10.8.1957. Anders Bilet. (Det.: K. Høiland 12.2.1977). (O-F83734). Andreas Bilet (han het Andreas og ikke Anders) var soppkontrollør og bodde i Ringgata 16 som ligger sentralt i byen. Om funnet er gjort hjemme hos ham eller andre steder, er usikkert, men det er ikke usannsynlig at han kan ha gjort funnet hjemme da ingen nærmere presisjon er gitt. UTM(84) Ca . PL 198,735.
 16. Sarpsborg. Elgveien, på barkrester under bringebærbusker i hage, UTM(84) PL 20-22,72-72. 10.1976. Kåre Vasstvedt & Leif Ryvarden. (Det.: K. Høiland). (O-F83735). Jeg har ikke klart å få kontakt med Kåre Vasstvedt (ikke Vasstvedt!), men hans nevø Ketil V. kan fortelle at han bor i Elgveien 7. UTM(84) PL 22,71.
 17. Sarpsborg. Kurland, Haldenveien 17, på plen nær trær av kirsebær og kastanje, et par meter fra rennestensskanten. Soppen lukter ille, men regnes som en morsom kuriositet; ikke sett her i 1999, og det synes som den er gått ut. 1995-1996. Johan Hammond Rosbach (meddelt 3.1999 og 3.2000). UTM(84) PL 20,75.
 18. Sarpsborg. Skjeberg, Ekely på Rokkeveien; finnes inne en tue med plantet bambus; sopp- legemene var 8-10 cm høye, rosa stilk, mørkerødt, illeluktende hode, ca 1,5 cm store hekseeegg, rikelig; har ikke sett den før i år; den har flere stilk om dagen som faller sammen mot kvelden; neste dag kommer flere igjen på samme vis; har fotografert den flere

ganger. 22.7.1998. Haldis Haugen & J. Ingar I. Båtvik. (O-F). H. Haugen gravde opp forekomsten i 1999 og fjernet den slik at både soppen og bambusen nå er fjernet (meddelt 30.3.2000). UTM(50) PL 288,681.

Denne oversikten viser bare de funn som er belagt, fotografert eller som baseres på særlig troverdige beskrivelser/opplysninger. Oversikten viser 18 lokaliteter, men hvor flere i Halden bare ligger noen hundre meter fra hverandre. Det reelle antall funn av hagestanksopp i fylket er ganske sikkert langt høyere, men hagefolk flest tar sjelden vare på underlige sopper de finner. De er som oftest langt mer opptatt av hvordan de kan bli kvitt dem. Som det går fram av angivelsene, er soppen mange steder aktivt forsøkt fjernet. Det

Fig 3. Opp-plukket hagestanksopp slik at også hekseeegget synes. Fra Ekely, Skjeberg 22.7.1998. Foto: Forf.

er ikke vanskelig å forstå at hagestanksopp er særlig utsatt da den i tillegg til sitt oppsiktsvekkende utseende, har en særdeles ilter og etter manges mening skjæmmende lukt. Kanskje kan denne artikkelen anspore til at flere sender meg opplysninger om slike røde, stygglyktende sopper fra hager og parker, og at vi derfor kan se fram til en snarlig forbedret dokumentasjon for hagestanksoppens utbredelse og forekomst i fylket.

Takksigelser

Avslutningsvis ønsker jeg å sende en takk til alle som sendte inn opplysninger om hagestanksopp. Takk også til alle velvillige personer som har svart på spørsmål i ettertid om soppens forekomst eller om dens nærmere lokalisering. Til slutt en særlig takk til Anne Rising som lånte ut foto av hagestanksopp tatt i egen hage.

Litteratur

Berkeley, M.J. 1855. On two new genera of fungi. *Trans. Linn. Soc.* 21:149-154.

Båtvik, J.I.I. 1992. Sjeldne, sårbare og hensynskrevende karplanter i Østfold. Oversikt over utvalgte arter med lokalitetsangivelser og litteraturreferanser. *Fylkesmannen i Østfold, miljøvernadv. Rapp.* 6-1992:1-261.

Eckblad, F.-E. & Wischmann, F. 1953. To for Norge nye Phallaceer. *Blyttia* 22:133-139.

Høiland, K. 1977. Stanksoppene *Mutinus caninus* og *M. ravenelii* i Norge. *Blyttia* 35:157-161.

Jørstad, I. 1944. Notes on Norwegian Fungi. 1-3. *Blyttia* 2:33-36.

Ryman, S. & Holmåsén, I. 1984. *Svampar. En fälthandbok*. Interpublishing, Stockholm. 718s.

Ulbrich, E. 1943. *Mutinus ravenelii* (Berk. et Curt.) Ed. Fischer, eine für Europa neue Phallacee. *Notizblatt des Botanischen Gartens und Museums zu Berlin-Dahlem.* 15:820-824.

Rettelse

I artikkelen om miniatyrbegresopper i Østfold i forrige nummer av tidsskriftet (Natur i Østfold 18(2) 1999) har det dessverre blitt noen feil. Feilene gjelder i hovedsak de vitenskapelige navnene i figurtekstene, og skyldes at disse var håndskrevne i manuset. Redaksjonen tar på seg ansvaret for feilene og beklager så mye.

Feilene er som følger:

Fig. 4 på side 96 har feil bilde. Skal være bilde av spore. Teksten er riktig, men bilde er lik fig. 5.

Fig. 11 side 99 Scabroporia.. skal være Scabropezia fig. 12 har samme feil

Fig. 14 og 15 side 100 Ascodemis... skal være Ascodesmis

Fig. 16 side 100 Thecothemus... skal være Thecotheus, fig. 17 side 101 har samme feil

Fig. 33 side 105 Dermaziella skal være Desmazierella, samme feil side 106 fig. 34